

de mos

Jaargang 28
September 2012

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

8

NIDI

inhoud

- 1 **Een andere kijk op vergrijzing**
- 2 Levensverwachting mannen neemt sterk toe
- 3 Europese verschillen levensverwachting mannen en vrouwen
- 4 **Afscheid van de cultuur van vervroegd uitreden**
- 7 Steeds minder tienermoeders in Nederland
- 8 **30 jaar rapportage bevolkingsvraagstukken**



Foto: Ottawa YMCA/flickr

Een andere kijk op vergrijzing

NICO VAN NIMWEGEN EN CARLO VAN PRAAG

Actief ouder worden in Nederland

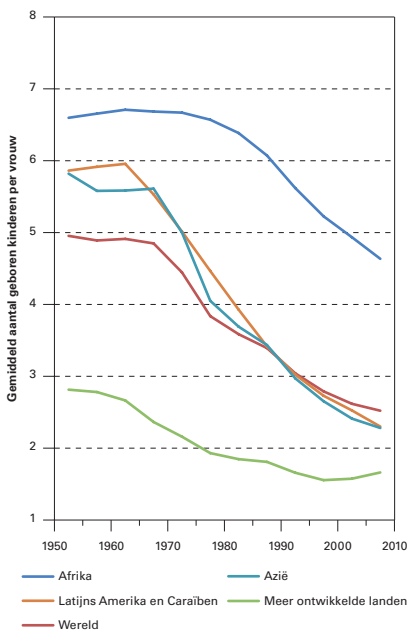
Vergrijzing wordt, niet helemaal ten onrechte, vaak als probleem voorgesteld. Maar in de nog nooit vertoonde demografische aardverschuiving, waar de huidige vergrijzing deel van uit maakt, kan de vergrijzing ook als een van onze grootste verworvenheden worden beschouwd. We leven langer en gezonder dan ooit tevoren en dit geldt voor steeds meer mensen, wereldwijd. Vergrijzing zal onze toekomst nadrukkelijk kleuren en in het vormgeven van die toekomst speelt de oudere bevolking zelf een steeds actievere rol blijkt uit de nieuwste studie van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB).

Dat de Nederlandse bevolking vergrijst is geen nieuws. Demografen wijzen al jaren op deze trend die het logische gevolg is van twee demografische ontwikkelingen: we krijgen minder kinderen dan vroeger en we leven langer dan ooit tevoren. Samen zorgen deze trends er voor dat de leeftijdsopbouw van onze bevolking verandert. Er komen steeds meer ouderen, die gemiddeld dus ook steeds langer leven. Niet alleen wetenschappers zijn zich bewust van deze trend, die zich overigens zeker niet tot Nederland beperkt maar zich wereldwijd aftekent. Ook in het maatschappelijk en politieke debat is 'de' vergrijzing al jaren een vast onderwerp. Dat is ook niet verwonderlijk. Een zo ingrijpende verandering in de samenstelling van de bevolking heeft grote gevolgen. Voor de manier waarop we wonen, werken, recreëren. Voor het onderwijs en voor de pensioenvoorziening. Voor de zorg en de sociale zekerheid. Maar ook nog dichter bij huis voor de gezinnen, families en bredere sociale netwerken waarin we leven. Er is eigenlijk geen stukje van de samenleving en van ons leven dat niet wordt geraakt door deze ingrijpende demografische verandering. Het is dus niet vreemd dat de vergrijzing al jaren zo'n belangrijke plaats inneemt op de politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke agenda. En dat zal wel zo blijven ook: we zullen ons op een grijzere toekomst moeten instellen.

Een andere kijk?

Wat wel kan veranderen is de manier waarop we tegen de vergrijzing aankijken en hoe we met de maatschappelijke gevolgen ervan kunnen leren omgaan. Er lijkt wat dat betreft een geleidelijke, maar diepgaande verandering plaats te vinden: is er sprake

Figuur 1. Gemiddeld aantal geboren kinderen per vrouw, 1950-2010



Bron: VN (2011), World Population prospects, the 2010 Revision.

van een grijze revolutie? In het maatschappelijk debat voeren de (vaak letterlijk) zorgelijke kanten van de vergrijzing nog steeds de boventoon. Vergrijzing wordt geassocieerd met het onbetaalbaar worden van onze pensioenvoorziening, de uit de hand lopende kosten van de zorg, een afnemend concurrentievermogen van onze industrie, verstarring op de arbeidsmarkt en op de woningmarkt, een stagnatie van het innovatieve vermogen van onze samenleving. Kortom: vergrijzing als 'doem', een maatschappelijke kwaal waartegen rap maatregelen moeten worden genomen. Dit eenzijdige beeld van de vergrijzing is niet terecht. Ongetwijfeld stelt de veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking ons voor uitdagingen. En er zijn met de vergrijzing wel degelijk grote kosten gemoeid. Het zou naïef zijn om hiervoor de ogen te sluiten. Maar er komen ook steeds meer signalen die andere kanten van de vergrijzing belichten. Die laten horen dat het een groot goed is dat onze investeringen in gezondheid en leefstijl, gekoppeld aan onze welvaart, voor steeds meer mensen tot een langer en gezonder leven leiden. Dat mag gerust tot een van onze grootste verworvenheden worden gerekend. Geluiden ook die benadrukken dat er zeker mogelijkheden zijn om het rijke potentieel dat besloten ligt in een oudere bevolking op verantwoorde wijze te benutten voor duurzame groei. Die de economische kracht van de oudere bevolking zien als de motor van een 'zilveren economie'. Stemmen ook die wijzen op de grote en actieve rol van ouderen in families. Stemmen die de vaak verborgen (of genegeerde) bijdrage belichten van ouderen aan zorg en welzijn, door bij voorbeeld het leveren van mantelzorg en het doen van vrijwilligerswerk. Geluiden waarbij ouderen niet per definitie of uitsluitend het stigma krijgen van mensen die vragen om hulp, maar die ook hun rol als verstrekkers van hulp laten zien en erkennen. Het eendimensionale beeld van de vergrijzing lijkt daarmee iets te kantelen. Internationaal en nationaal wordt in beleidskringen steeds meer gesproken over 'active ageing'. Zo is het jaar 2012 door de Europese Commissie uitgeroepen tot 'Europees Jaar van actief ouder worden en solidariteit tussen generaties'.

Wordt het beeld van de vergrijzing hiermee realistischer, of is er vooral sprake van politiek opportunisme waarbij met 'actief ouder worden' een mooie saus is gevonden voor de voor velen moeilijke boodschap van langer doorwerken en een versoberd pensioen? Is er vooral sprake van wensdenken, of verandert er echt iets in de manier waarop we tegen de vergrijzing en de rol van ouderen in de samenleving aankijken? Een nieuwe studie van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB) gaat over actief ouder worden in Nederland (zie achterkant voor meer informatie over het WPRB).

'De duvel is oud!'

Als we spreken over vergrijzing en ouder worden is natuurlijk van belang hoe de leeftijdsgroep 'oud' wordt afgeperkt. 'De duvel is oud!' Hoe oud is onduidelijk in dit gezegde, maar waarschijnlijk toch ouder dan 65 jaar, de leeftijdsgrens die institutioneel nog steeds van grote betekenis is,

bijvoorbeeld in ons pensioenstelsel. Maar ook in pensioenstelsels verschuiven leeftijdsgrenzen zoals recent ook in ons land. Otto von Bismarck, die algemeen wordt beschouwd als de grondlegger van dit stelsel, stelde de Duitse pensioenleeftijd aanvankelijk in 1889 vast op 70 jaar. Pas in 1916 verschoof deze leeftijd naar 65 jaar. In die tijd was de gemiddelde leeftijdsverwachting van een 65-jarige man 72 jaar en kon hij gemiddeld dus 7 jaar van zijn pensioen genieten. In ons land werd de AOW in 1957 ingevoerd en mochten 65-jarige mannen verwachten er gemiddeld 14 jaar gebruik van te maken; voor vrouwen was dat 15 jaar. In de huidige tijd met alle plannen voor het verhogen van de pensioenleeftijd, kunnen 65-jarige mannen gemiddeld nog 18 jaar verwachten te leven, terwijl dit voor vrouwen gemiddeld 21 jaar is. Duidelijk is dat niet alleen onze feitelijke leeftijd verandert, maar dat ook de leeftijdsnormen meeschuiven, waarbij de financiële houdbaarheid, of het gebrek daar aan, van pensioenstelsels kennelijk een krachtige prikkel is.

Terwijl het begrip vergrijzing nog steeds verbonden is met het bereiken van het 65^{ste} levensjaar, worden mensen, afhankelijk van het beleid dat zich met hen bezighoudt, al eerder als 'oudere' aangeduid. In beleidsstukken over de kansen van ouderen op de arbeidsmarkt worden vaak mensen van 50-65 jaar bedoeld, in de sfeer van de pensioenen gaat het voorlopig nog steeds om 65-plussers en bij het gebruik van zorgvoorzieningen komen vooral 75-plussers of 80-plussers in beeld. Waar leeftijden en leeftijdsnormen verschillen en verschuiven, zal de definitie van vergrijzing meeschuiven. Een langere levensduur en een, gemiddeld althans, grotere vitaliteit van 'senioren' lijkt dit ook mogelijk te maken.

De oudere bevolking wordt steeds diverser en de adjectieven stapelen zich op. Naast een recente term als 'vakantieoudere', werden door Van Kooten en De Bie al veel eerder de 'krasse knarren' opgevoerd. De 'bejaarde' ruimt trouwens in hoog tempo het veld en gaat de 'oude van dagen' achterna. Kwieke senioren al dat niet met een 'Zwitserleven' gevoel nemen hun plaats in. Hier is natuurlijk sprake van een flinke dosis marketing maar de onderliggende trend is wel degelijk aanwezig: 'de' oudere bestaat niet. Het is een van de uitdagingen van wetenschappelijk onderzoek om deze groeiende diversiteit steeds scherper in beeld te brengen. Teveel laten we ons beperken door vooral 'leeftijd' als criterium te gebruiken in onze analyses. Natuurlijk is dit een nuttig criterium, en een beleid kan er niet buiten, maar een mens is veel meer dan zijn kalenderleeftijd. Denk maar aan verschillen tussen leeftijdsgenoten in gezondheid en vitaliteit, in opleiding en ervaring, in etniciteit en naar sexe, in sociaal-economische status, welvaart en welbevinden. Elk beleid dat op 'ouderen' is gericht zal met deze, soms grote verschillen tussen leeftijdgenoten rekening moeten houden.

Vergrijzing wereldwijd

Door de wereldwijd dalende geboortecijfers vergrijsst de wereldbevolking. Kregen vrouwen rond de jaren 50 in grote delen van de wereld nog tussen de 5 en 7 kinderen, nu is dat gemid-

demodata

LEVENSVORWACHTING MANNEN NEEMT STERK TOE

In 2011 was de levensverwachting bij geboorte voor vrouwen 82,9 jaar, tegen 79,2 jaar voor mannen. Vooral door een snellere stijging bij mannen is het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen sterk afgenomen. De levensverwachting van mannen nam over de hele periode 1985-2011 sneller toe dan die van vrouwen. Tussen 1985 en 2000 groeide de levensverwachting bij geboorte voor mannen met 2,5 jaar, tegen slechts 0,9 jaar bij vrouwen. In de periode 2000-2011 bedroeg de toename bij mannen zelfs 3,6 jaar. Vrouwen boekten in deze periode een winst van 2,3 jaar.

Door de snellere stijging van de levensverwachting van mannen neemt het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen steeds meer af. Het verschil bedroeg in 2011 nog maar 3,7 jaar. Halverwege de jaren 80 lag dit nog op ruim 6,5 jaar.

Bron: CBS.

deld 2,5 kind per vrouw (figuur 1). De vergrijzing wordt versterkt door de bijna overal ter wereld gestaag stijgende levensverwachting. Zo leefde rond 1950-1955 zo'n 60 procent van de wereldbevolking in landen waar de gemiddelde levensverwachting minder dan 50 jaar bedroeg. Tegenwoordig leeft 60 procent van de wereldbevolking in landen waar die levensverwachting boven de 70 jaar ligt. Wereldwijd nam de gemiddelde levensverwachting in de afgelopen halve eeuw met 20 jaar toe, van 48 naar 68 jaar (figuur 2). Dat komt overeen met een stijging van ruim 4 maanden per jaar, ongeveer 2,5 dag per week, of zo'n 8 uur per dag. Niets wijst er op dat deze ronduit spectaculaire groei in de levensverwachting de komende halve eeuw zal afzwakken. Integendeel.

De vergrijzing treedt in de toekomst vooral op in de minder ontwikkelde landen, juist doordat daar de daling van de vruchtbaarheid en de stijging van de levensverwachting nog betrekkelijk recent zijn. Na de 20^{ste} eeuw die vooral werd gekenmerkt door bevolkingsgroei, zal de wereld in de 21^{ste} eeuw, naast de doorgaande groei dus vooral met vergrijzing te maken krijgen. De verschillen tussen landen en gebieden zullen echter groot zijn.

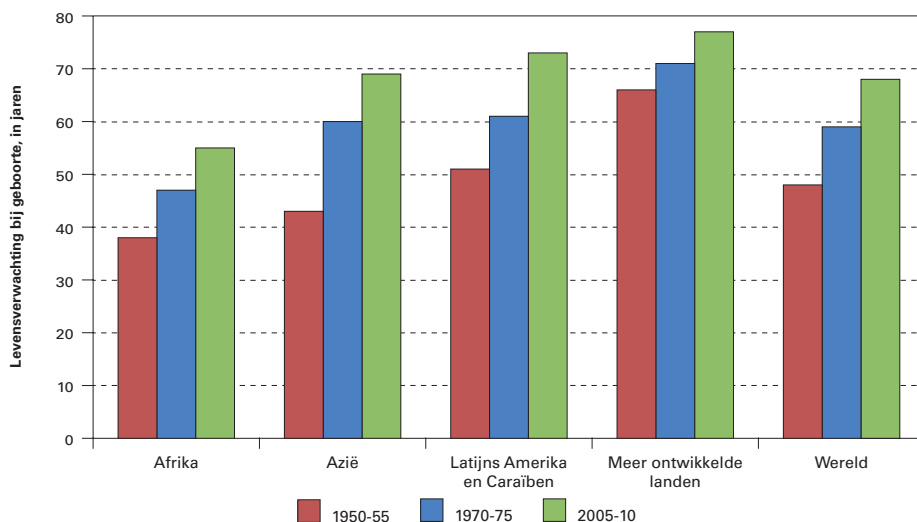
Europa is het meest vergrijsde werelddeel. De daling van de vruchtbaarheid heeft zich hier al geruime tijd terug voltrokken alhoewel er ook binnen Europa grote verschillen zijn. Gemiddeld krijgen Europese vrouwen 1,5 kind en dat is ruim onder het zogenaamde vervangingsniveau. Door de gestaag toenemende levensverwachting vergrijsd Europa verder, alhoewel het tempo van de vergrijzing geleidelijk zal afnemen. Duitsland, Italië, Griekenland en Zweden behoren tot de meest vergrijsde landen in Europa. Zeker in Nederland, met een nu nog relatief jonge bevolking, zal de vergrijzing de komende kwart eeuw aanzienlijk zijn.

De vergrijzing verloopt in de nabije toekomst veel sneller dan in de achter ons liggende jaren. Het CBS verwacht dat het aantal mensen dat de 65-jarige leeftijd bereikt tot 2037 elk jaar meer dan 200.000 zal bedragen. In de jaren negentig van de vorige eeuw was dat nog maar 130.000 per jaar. Rond 2040 kent ons land dan ruim 2 miljoen meer 65-plussers dan nu (een stijging van 2,4 miljoen naar 4,5 miljoen). Ook zal dan het aantal hoogbejaarden (van 80 jaar en ouder) zijn toegenomen van bijna 700.000 nu tot meer dan 1,5 miljoen. Hun aandeel in de totale oudere bevolking stijgt daarmee van een kwart naar bijna een derde.

Naar een vergrijzingsbestendige samenleving?

Een langer en gezonder leven stelt ouderen steeds meer in staat om langer maatschappelijk actief te blijven. De rol van ouderen is zeker niet uitgespeeld als de pensioengerechtigde leeftijd (wanneer dan ook) is bereikt. De belangrijkste uitdaging lijkt te zijn om het rijke potentieel dat in een ouder wordende bevolking besloten ligt zo effectief mogelijk in te zetten om de uitdagingen van de vergrijzing tegemoet te treden. Hiermee leveren

Figuur 2. Levensverwachting bij geboorte, in jaren (1950-2010)



Bron: VN (2011), World Population prospects, the 2010 Revision.

ouderen zelf een fundamentele bijdrage aan het 'vergrijzingsbestendig' maken van onze samenleving. Actief ouder worden gaat dan vooral over de vraag hoe de mogelijkheden van de ouderen het best kunnen worden benut. Daarbij is eerder sprake van het actief aanboren van 'zilveren kracht' dan van het passief opvangen van een 'grijze golf'.

Investeren in gezondheid en opleiding lijkt de meest aangewezen weg om actief ouder worden te bevorderen. In economische termen wordt dan gesproken over het investeren in het 'menselijk kapitaal'. Op de arbeidsmarkt gaat het daarbij om meer dan het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd en langer doorwerken. Ook het investeren in opleiding en scholing van oudere werknemers en het tegengaan van leeftijdsdiscriminatie vergroot de mogelijkheden om actief ouder te worden, net als het bevorderen van een goede gezondheid dat doet. Zeker in het licht van een krimpende (beroeps-)bevolking wordt het steeds belangrijker om zo zuinig mogelijk om te gaan met de beschikbare arbeidskrachten en de ervaring van oudere werknemers zo goed mogelijk te benutten. En dan is er het niet te onderschatten 'sociaal kapitaal' te weten de grote bijdrage van ouderen aan vrijwilligerswerk, mantelzorg en andere vormen van steun die generaties onderling uitwisselen. Een belangrijk deel van deze steun gaat immers van oud naar jong. Door de toenemende vitaliteit van ouderen kan deze informele hulp nog belangrijker worden dan zij nu al is.

Al met al lijkt het investeren in gezondheid en opleiding van zowel jongere als oudere generaties de meest aangewezen strategie om actief ouder worden te stimuleren. Met een dergelijk activerend beleid kunnen de uitdagingen van de vergrijzing beter worden aangegaan.

De tekst van dit artikel is gebaseerd op een deel van de inleiding van het binnenkort te verschijnen WPRB rapport, getiteld: 'Actief ouder worden in Nederland'.

Drs. N.van Nimwegen, NIDI, e-mail: nimwegen@nidi.nl en **drs. C.S. van Praag**, NIDI

demodata

EUROPESE VERSCHILLEN LEVENSVORWACHTING MANNEN EN VROUWEN

In 2010 was alleen in Zweden en het Verenigd Koninkrijk het verschil tussen de levensverwachting bij geboorte van mannen en vrouwen kleiner dan in Nederland. In de landen van Oost-Europa is het verschil groter. In Estland en Litouwen is de kloof meer dan 10 jaar.

Levensverwachting bij geboorte in jaren, 2010

Land	Mannen	Vrouwen	Verskil
Verenigd Koninkrijk	78,7	82,6	3,9
Zweden	79,6	83,6	4,0
Nederland	78,9	83,0	4,1
Denemarken	77,2	81,4	4,2
Malta	79,2	83,6	4,4
Griekenland	78,4	82,8	4,4
Ierland	78,7	83,2	4,5
Cyprus	79,2	83,9	4,7
Duitsland	78,0	83,0	5,0
Italië*	79,4	84,6	5,2
België	77,6	83,0	5,4
Luxemburg	77,9	83,5	5,6
Oostenrijk	77,9	83,5	5,6
Portugal	76,7	82,8	6,1
Spanje	79,1	85,3	6,2
Tsjechië	74,5	80,9	6,4
Finland	76,9	83,5	6,6
Slovenië	76,4	83,1	6,7
Frankrijk	78,3	85,3	7,0
Bulgarije	70,3	77,4	7,1
Roemenië	70,1	77,6	7,5
Slowakije	71,7	79,3	7,6
Hongarije	70,7	78,6	7,9
Polen	72,1	80,7	8,6
Letland	68,6	78,4	9,8
Estland	70,6	80,8	10,2
Litouwen	68,0	78,9	10,9

* 2009

Bron: CBS en Eurostat.

Afscheid van de cultuur van vervroegd uittreden

HARRY VAN DALEN, KÈNE HENKENS EN HANNA VAN SOLINGE

Er verandert veel op de arbeidsmarkt voor ouderen. Nederland was vroeger het toonbeeld van vervroegd uittreden. Tegenwoordig laten de statistieken een stijgende arbeidsparticipatie onder 55-plussers zien en de wens om langer door te werken blijkt uit vele peilingen. Onder welke generatie(s) werknemers heeft deze omslag plaatsgevonden en welke krachten hebben daarbij een rol hebben gespeeld? De cultuur van vervroegd uittreden lijkt inmiddels tot het verleden te behoren.



Foto: ultra team/stock.xchng

Arbeidsmarktstatistieken suggereren dat er sprake is van een duidelijke omslag op de arbeidsmarkt voor ouderen. Niet alleen de vijftigers werken langer door, maar ook de groep van 60-64 jaar die traditioneel vervroegd uittrad, laat de laatste tien jaar een duidelijk opwaartse trend zien. Heeft deze trend zich bij alle generaties op de arbeidsmarkt in gelijke mate voorgedaan of zijn er duidelijke verschillen? Kortom, hoe is het verschillende generaties op de arbeidsmarkt

vergaan? Een uniek NIDI-onderzoek werpt hier meer licht op (zie kader).

Retrospectief

Het NIDI is in 2001 gestart met een longitudinaal onderzoek onder werknemers van 50 jaar en ouder werkzaam bij een viertal grote organisaties. De laatste peiling is van 2011 en dus kunnen wij precies zien hoe trends met betrekking tot oudere werknemers zich over een periode van 10 jaar hebben ontwikkeld. Deze aanpak maakt het mogelijk te zien in hoeverre veranderingen zich voordoen bij alle oudere werknemers of dat verandering vooral een weerspiegeling is van nieuwe generaties werknemers. Wens en werkelijkheid van het uittreden kunnen worden bestudeerd. Op die manier ontstaat meer zicht op het uittredingsproces van werk naar pensioen. De beleidshervormingen op de arbeidsmarkt en in de pensioensector treffen werknemers in verschillende mate, omdat bestaande rechten vaak worden beschermd en hervormingen vooral of uitsluitend de jongere cohorten treffen. Door dit soort wijzigingen op de arbeidsmarkt ontstaan als het ware natuurlijke experimenten die informatie verschaffen over hoe beleid uitwerkt. Dat is uiteraard niet alleen wetenschappelijk, maar vooral ook beleidsmatig interessant.

Vroeg uittreden was de regel

Om te zien wat er van de wensen en plannen rondom pensionering in Nederland is terechtgekomen, wordt eerst vastgesteld wat die plannen behelsden op het moment dat de werknemers voor het eerst zijn benaderd met vragen over pensionering. In 2001 is aan de oudere werknemers die toen tussen de 50 en 64 jaar waren gevraagd naar hun wensen ten aanzien van pensionering en langer doorwerken. De timing van uittreden, dus wanneer men wilde stoppen, staat daarbij centraal. Het beeld van de pensioenplannen van de in 2001 ondervraagde werknemers komt overeen met de gangbare uittredingspraktijk die toen gold. Het was in feite een voortzetting van de praktijk van de jaren negentig van de vorige eeuw. In die periode verlieten de meeste werknemers rond hun 60^{ste} jaar de arbeidsmarkt en slechts een enkeling werkte door tot de officiële pensioenleeftijd van 65 jaar. Het is dan ook niet verwonderlijk dat circa 80 procent van de ondervraagde werknemers in 2001 niet wilde

NIDI WERK EN PENSIOEN PANEL

Het NIDI is in 2001 een panelonderzoek – het NIDI Werk en Pensioen Panel – gestart onder oudere werknemers. Tussen 2001 en 2011 werden 1.700 werknemers van 50 jaar en ouder van een drietal grote bedrijven (IBM, Maxeda en Unilever) en de Rijksoverheid gevolgd. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in het pensioneringsproces en de krachten die daarop van invloed zijn. In de periode tussen 2001 en 2011 ging circa 85 procent van de onderzochte oudere werknemers met VUT of (pre)pensioen. De gemiddelde leeftijd waarop men stopte bedroeg 59 jaar. Van deze uittraders is in verschillende studies nagegaan hoe de overgang van werk naar pensioen is verlopen (zie ook Demos, jaargang 27, nummer 6).

doorwerken tot 65 jaar (tabel 1). Het is opvallend dat alle generaties min of meer dezelfde intenties hebben ten aanzien van werken tot 65 jaar, met uitzondering van het geboortecohort 1936-1941. Echt heel verwonderlijk is deze uitzondering niet. Deze groep bestond uit de toenmalige 60-plussers. Zij vormden al een bepaalde selectie van – zeker voor die tijd – lange doorwerkers.

Beleidsveranderingen tussen 2001-2011: ontmoediging

De periode tussen het eerste meetmoment van ons onderzoek in 2001 en het jaar 2011 was een roerige tijd waarin op het terrein van ouderen en arbeid een groot aantal vanzelfsprekendheden ter discussie werden gesteld. Hoewel aan de ene kant het pleidooi voor langer doorwerken steeds krachtiger werd, deed de paradoxale situatie zich voor dat in dezelfde periode veel organisaties de uitdagingen van een vergrijzend en/of in te krimpen personeelsbestand juist beantwoordden met het openen van riantere uitredingsmogelijkheden voor hun oudere werknemers. De zogenoemde Remkes-regeling bij de rijksoverheid (in 2004-2005), waarbij rijksambtenaren vanaf 57 jaar in de gelegenheid werden gesteld om vervroegd uit te treden, was daarvan één van de meest in het oog springende beleidsinitiatieven. Vooral omdat de regeling haaks stond op het door de overheid gepropageerde beleid van langer doorwerken.

Het overheidsbeleid zette echter na 2005 onverminderd in op ontmoediging van vervroegde uitreding. Zo werden het afgelopen decennium de fiscale voordelen om te stoppen met werken vóór het 65^{ste} jaar afgeschaft met de introductie van de Wet VUT Prepensioen en Levensloop (VPL) per 1 januari 2006. Het uitgangspunt van deze wet is dat de werknemer pas op 65-jarige leeftijd stopt

Tabel 1. Belangstelling voor doorwerken tot 65 jaar in 2001, naar geboortecohort en leeftijd in 2001 (%)

"Bent u van plan om te stoppen met werken voor uw 65 ^{ste} ?"	Geboortecohort						Totaal
	1950-51	1948-49	1946-47	1944-45	1942-43	1936-41	
	En derhalve de leeftijd die men in 2001 had:						
	50-51	52-53	54-55	56-57	58-59	60+	
Ja	82	81	83	77	82	60	80
Weet (nog) niet	13	12	12	17	12	18	13
Nee	5	7	5	6	6	22	7
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
Aantal respondenten	336	661	663	375	280	138	2403

met werken. De nieuwe wet is van toepassing op werknemers geboren na 1 januari 1950. Werknemers geboren voor die datum vielen nog onder overgangsmaatregelen die voorzien in de ruimere mogelijkheden voor VUT- en prepensioen. Hierdoor werden veel oudere werknemers nog niet direct ten volle geraakt door de versoering van regelgeving.

In 2011 werd duidelijk dat ook de AOW-leeftijd van 65 jaar in Nederland zijn langste tijd heeft gehad. Maar in een omgeving waarin het gedwongen leeftijdsontslag nog in 96 procent van alle cao's plaatsvindt bij 65, kan men niet verwachten dat veel werknemers doorwerken na hun 65^{ste}. In 2010 bestond echter wel al in 38 procent van alle cao's de mogelijkheid om door te werken na 65. De gang van zaken in dit soort gevallen is dat bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd de werknemer wordt ontslagen en dat vervolgens in overleg met de werkgever een nieuw dienstverband kan worden aangegaan. Voor veel van de werknemers in ons onderzoek zijn deze recente cao-veranderingen van weinig waarde omdat zij reeds zijn uitgetreden.

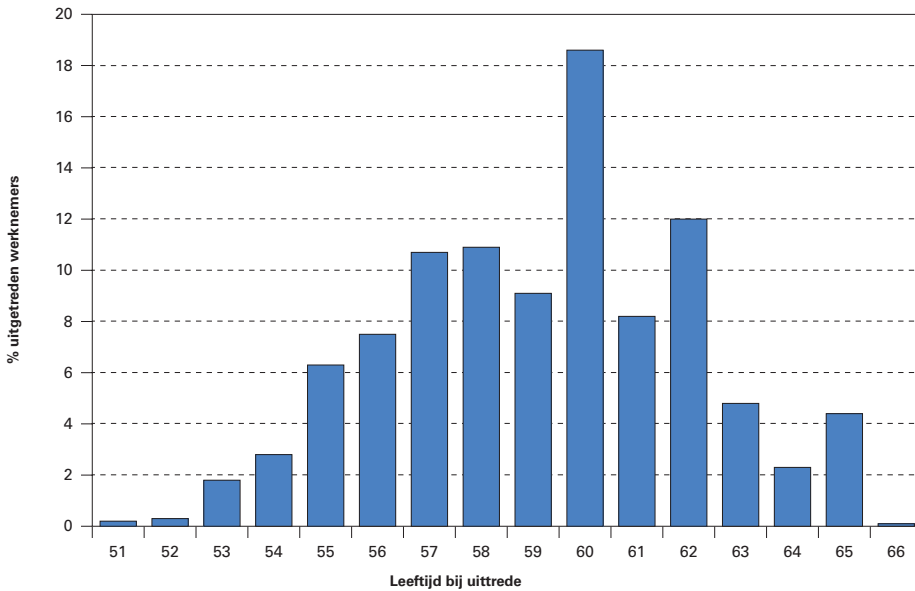
Foto: tolgakosta/stock.xchng



Foto: Jolande Siebenga

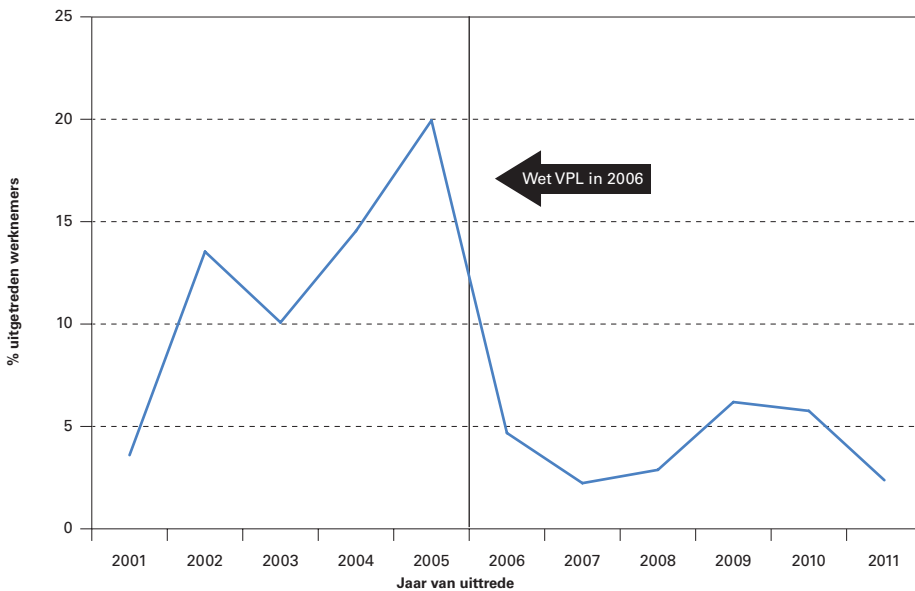


Figuur 1. Percentage uitgetreden werknemers naar leeftijd bij uittreden, 2001-2011



Bron: NIDI Werk en Pensioen Panel 2001-2011.

Figuur 2. Percentage uitgetreden werknemers naar jaar van uittreden, 2001-2011



Bron: NIDI Werk en Pensioen Panel 2001-2011.

De praktijk tussen 2001-2011: omslag in beeld

Een open vraag is uiteraard hoe deze institutionele veranderingen het uittredingsproces hebben beïnvloed. Figuur 1 geeft een beeld van de timing van uittreden van werknemers die daadwerkelijk gebruik hebben gemaakt van een regeling voor (vervroegde) uittreding. Het is dus een beeld voor de groep uittreders als geheel. We zien duidelijke pieken bij de leeftijden van 60 en 62 jaar (respectievelijk de VUT- en pre-pensioenleeftijd). Een kleine piek valt in de figuur terug te zien bij 65 (pensioenleeftijd) en opvallend is dat er geen respondenten zijn die na 65 jaar hebben doorgewerkt, ook al bestaat die mogelijkheid inmiddels bij de rijksoverheid.

Figuur 1 is vooral interessant als terugblik op een roerige transitieperiode en als herinnering dat zogenoemde ‘spilleeftijden’ in regelingen een sturende rol kunnen vervullen. We kunnen vooral geen voorspellende waarde voor de nabije toekomst aan deze figuur ontleen. Die boodschap

wordt duidelijk wanneer de blik gericht wordt op de ontwikkelingen door de tijd.

Als we het uittredingsproces van de groep werknemers uit 2001 door de tijd volgen dan zien we een interessant en ook logisch patroon (figuur 2). Overduidelijk is dat er een breuk is opgetreden na 2005. Een samenhang met de invoering van de wet VPL in 2006 lijkt voor de hand te liggen. Voor 2006 vallen er twee pieken te ontdekken in het uittredingsgedrag. De eerste piek, in 2002, hangt samen met de grote reorganisaties die destijds hebben plaatsgevonden bij de deelnemende bedrijven (Unilever, IBM en Maxeda). De tweede piek in 2005 overstijgt de eerste piek en deze wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat veel mensen, vooruitlopend op de veranderingen in de regelgeving per 1 januari 2006, gebruik maakten van gunstige uittrederegelingen. Ter herinnering, de Rijksoverheid had destijds voor bezuinigingen sociaal flankerend beleid afgesproken met de vakbonden die zeer gunstig waren voor oudere werknemers (‘Remkes-regeling’). In deze regeling was een zogenaamd FPU-plus arrangement afgesproken: de vervroegd uittredende ambtenaar kreeg een aanvulling op de pre-pensioenuitkering (FPU) tot 70 procent van de FPU-berekeningsgrondslag. De pensioenopbouw werd gehalveerd voortgezet tot de leeftijd van 65 jaar. Voorwaarde om het arrangement aan te bieden was dat het reorganisatieontslag van een niet FPU-gerechtigde ambtenaar (dus bij ontslag jonger dan 55 jaar) hierdoor werd voorkomen.

De oudere generaties traden vroeger uit dan gedacht ...

Ook als we naar de verschillende generaties oudere werknemers afzonderlijk kijken zijn de conclusies duidelijk. Voor de jongste drie generaties is sprake van een uittredingspiek in 2005. De generatie 1944-45 had het jaar 2004 (toen zij dus 59-60 jaar waren) al aangegrepen om vervroegd te vertrekken. De aantrekkelijke uittredingsvoorwaarden van de Remkes-regeling en soortgelijke regelingen in de private sector hebben er hoogst waarschijnlijk voor gezorgd dat veel oudere werknemers, die normaal gesproken actief op de arbeidsmarkt waren gebleven, hun beslissing tot uittreden hebben vervroegd. De tendens tot vervroegd uittreden werd met de introductie van de wet VPL abrupt de kop ingedrukt. Het cohort 1950-51 is het eerste dat niet onder de diverse overgangsregelingen in de pensioenhervormingen valt en dat is ook te merken aan het gedrag: op 61-jarige leeftijd is nog 56 procent van deze generatie niet uitgetreden. Voor het cohort 1948-49 was dit ongeveer 40 procent. Dit zien we ook terug in de mate waarin intentie en gedrag verschillen (zie figuur 3). De oudere generaties zijn in veel gevallen eerder gestopt dan gepland, vooral om nog baat te hebben van aantrekkelijke uittredingsregelingen.

... en de jongere generaties later

Maar bij het jongste cohort (1950-51) ziet men al dat de intenties die men nog had in 2001 van weinig waarde blijken en dat men later dan gedacht is uitgetreden of nog moet uittreden. De algemene



Foto: ILO, Genève

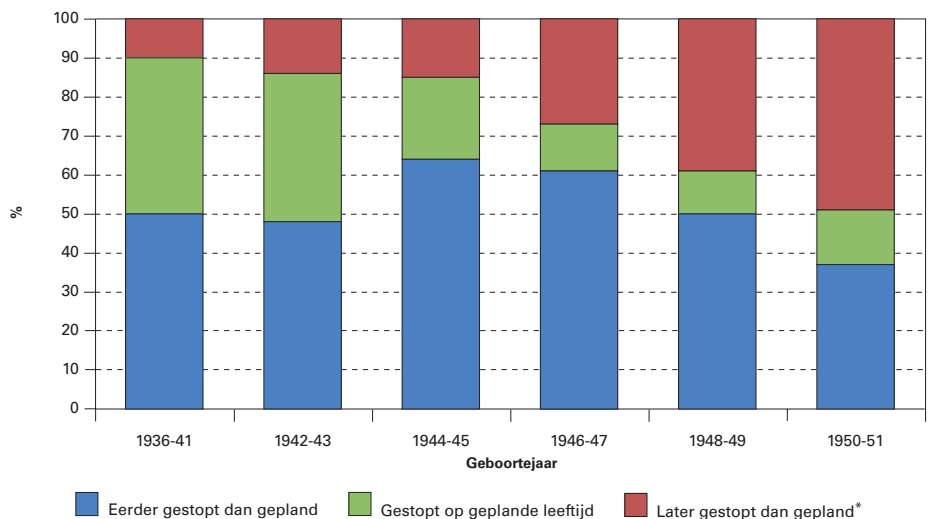
conclusie van de jaren 2001-2011 is echter overduidelijk: de jaren 2005-2006 vormen een waterscheiding in het beleid rond werk en pensioen.

Culturomslag

Het afgelopen decennium is ook in Nederland de aanval geopend op de gangbare 'cultuur van vervroegd uittreden'. Om langer doorwerken te stimuleren werden in relatief korte tijd diverse ingrijpende wijzigingen in de regelgeving rond (vervroegde) pensionering ingevoerd. Ook werden alternatieve uittredingsroutes, zoals de WAO, afgesneden. Langzaam maar zeker zijn werkgevers, werknemers en overheid in gaan zien dat de bestaande praktijk van vervroegd pensioen geen houdbare strategie is in een vergrijzende economie. De crisis heeft de druk om een omslag in personeelsbeleid te bewerkstelligen alleen maar versterkt.

Door deze beleidsomslag hebben werknemers van verschillende generaties, die wij volgden tussen 2001 en 2011, te maken gekregen met verschillende krachten. De oudste cohorten, die in de periode kort na 2001 reeds werden geconfronteerd met bezuinigingen en reorganisaties, werden met zachte dwang naar een vervroegd pensioen geleid. Die druk blijkt duidelijk uit de totaalcijfers: deze werknemers zijn grosso modo veel vroeger dan gepland uitgetreden. En omdat het toen vaak nog met royale uittredingsregelingen gepaard ging werd vervroegd uittreden dikwijls niet als zeer bezwaarlijk ervaren. Dat veranderde na 2005 met de introductie van de wet VPL waarmee vervroegd uittreden onaantrekkelijk werd gemaakt en de nadruk kwam te liggen op langer doorwerken. Vooral de in 2001 jongste generaties oudere werknemers hebben die omslag naar langer doorwerken en het versoberen van uittredingsroutes meegemaakt. Nu slaat de balans door in de richting van werknemers die later stoppen dan gepland. Het verhaal van de culturomslag in vervroegd uittreden is in hoge mate een economisch verhaal: is het financieel verantwoord om al dan niet vervroegd uit te treden? Deze afweging wordt zowel op individueel

Figuur 3. Moment van uittreden van de in 2001 ondervraagde werknemers gerelateerd aan de uittredingsplannen in 2001, naar geboortjaar



* Inclusief degenen die nog werken, maar reeds ouder zijn dan geplande stopteleeftijd.

Bron: NIDI Werk en Pensioen Panel 2001-2011.



Foto: NCDOT/flickr

als collectief niveau gemaakt. Onder de huidige economische omstandigheden en verwachtingen lijkt de cultuur van vervroegd uittreden definitief tot het verleden te behoren.

Prof. dr. H.P. van Dalen, NIDI en Universiteit van Tilburg, e-mail: dalen@nidi.nl, **prof. dr. K. Henkens**, NIDI en Universiteit van Amsterdam en **dr. Ir. H van Solinge**, NIDI

demodata

STEEDS MINDER TIENERMOEDERS IN NEDERLAND

In 2011 kregen 2.365 meisjes onder de 20 jaar een kind. In deze leeftijdsgroep zijn in 2011 op elke duizend meisjes minder dan 5 moeder geworden. Dit is het laagste cijfer dat ooit door het CBS is waargenomen. Het aantal tienermoeders in Nederland neemt de afgelopen decennia sterk af. In 2011 lag het geboortecijfer onder meisjes onder de 20 jaar op 4,8 per duizend. Veertig jaar geleden lag dit geboortecijfer nog op 22,3 per duizend meisjes. In vrijwel geen enkel ander Europees land is het geboortecijfer onder tieners nu zo laag als in Nederland.

Bron: CBS.

Foto: Briscoe/flickr



30 jaar rapportage bevolkingsvraagstukken

Bijna dertig jaar geleden stelde de toenmalige regering het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB) in. Men wilde de vinger aan de pols houden van de demografische ontwikkeling in Nederland en wereldwijd.

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw groeide binnen de Nederlandse overheid het besef dat veranderingen in de omvang en samenstelling van de bevolking belangrijk zijn voor de hele samenleving en het beleid. Het was zeker niet de bedoeling om te proberen als overheid deze demografische ontwikkelingen te beïnvloeden. Op dergelijke bevolkingspolitiek rustte ook toen al een taboe. Maar men vond het wel verstandig om als overheid op de hoogte gehouden te worden van demografische veranderingen waar Nederland mee werd geconfronteerd en met de uiteenlopende gevolgen daarvan. En dat moest regelmatig gebeuren, want er veranderde veel op demografisch gebied en in de samenleving.

Het in 1982 ingestelde Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB) kwam in 1984 met een eerste rapport. Elke drie jaar verschijnt een nieuw rapport. Het WPRB wordt geleid door het NIDI en bestaat verder uit het Centraal Planbureau, het Sociaal en Cultureel Planbureau, het Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Bureau voor de Statistiek. De nieuwe studie van het WPRB is de tiende in de rij.

Het thema van deze tiende studie is 'Actief ouder worden in Nederland'. In een serie artikelen zal DEMOS de komende nummers aandacht besteden aan verschillende aspecten van actief ouder worden. In dit nummer wordt het internationale kader belicht. In het sterk verouderende Europa heeft ons land nog steeds een relatief jonge bevolking. Maar de komende jaren zal de vergrijzing zich in ons land sneller voltrekken dan in andere Europese landen: we lopen onze vergrijzingsachterstand snel in.

In volgende bijdragen wordt aandacht besteed aan de stijgende trend in de arbeidsparticipatie van oudere werknemers. Na deze klassieke, op het werk gerichte actieve ouderdom worden andere aspecten van het maatschappelijk leven besproken, zoals de bijdrage van ouderen aan het vrijwilligerswerk en de mantelzorg van ouderen. Ook komt de woningmarkt aan de orde, waarop ouderen nauwelijks actief zijn en er voorkeur aan geven te blijven zitten waar men zit. Dit in tegenstelling tot het vrijetijdsmarkt, waar de oudere Nederlander aanzienlijk actiever is. Ook op het terrein van de (auto-) mobiliteit doet de actieve oudere steeds meer van zich spreken.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.



Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Nico van Nimwegen, hoofdredacteur Hanna van Solinge, eindredacteur Pater Ekamper, (web)redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Abonnementen	gratis
Basisontwerp Druk	Harmine Louwé Nadorp Druk b.v., Poeldijk



WPRB-RAPPORT 2012

Het nieuwste rapport van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken wordt op 3 oktober 2012 gepresenteerd tijdens een NIDI-NVD-CBS-seminar over *Actief ouder worden*.

N. van Nimwegen en C. van Praag (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2010. Actief ouder worden in Nederland*. Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken, NIDI-boek nr. 86. Amsterdam: Amsterdam University Press, 180 p.